

रेड प्लसको उदय तथा विकासक्रम: नेपालमा सम्भावना तथा चुनौती

■ एक राना* र कल्पना गिरी**

परिचय र सन्दर्भ

विश्वव्यापी तापक्रम बढिरहेको अवस्था र यसका कारकतत्वहरू पछ्याउँदै जाने क्रममा हरित गृह ग्यास (Green house gas) र त्यसमा पनि कार्बन डाइअक्साइड (CO₂) ले प्रमुख भूमिका खेल्ने कुराको वैज्ञानिक पुष्टि भइसकेको छ। वन जंगलले प्रकाश संश्लेषण प्रक्रियामार्फत कार्बन डाइअक्साइडलाई शोषण गरी कार्बनको रूपमा सञ्चित (carbon sink) गर्ने हुनाले वनजंगललाई जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणको महत्वपूर्ण हिस्साको रूपमा लिइएको छ। जलवायु परिवर्तनको निरन्तर बहस र छलफलले न्यूनीकरणको उत्तम उपायको रूपमा Reducing emissions from deforestation and forest degradation- REDD (रेड) अवधारणाको विकास भएको छ। यस अवधारणाअनुरूप वन विनाश र वनको क्षय कम गरी कार्बन सञ्चिति अभिवृद्धि गरेबापत विकसित राष्ट्रहरूले विकासोन्मुख राष्ट्रलाई क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने संयन्त्रको रूपमा रेडलाई लिइन्छ। यस संयन्त्रबाट वितरण गरिने क्षतिपूर्तिबाट वनजंगलको व्यवस्थापन, गुणस्तर र परिमाण बृद्धि हुनेछ। विकासोन्मुख देशका वन क्षेत्र व्यवस्थापन गर्ने स्थानीय जनता, महिला तथा आदिवासी र जनजातिहरूको जीविकोपार्जनमा पनि सुधार हुने कुराको साभ्का बुझाइ रहेको छ। यसर्थ रेडलाई सामान्य अर्थमा वन विनाश र वन क्षयीकरण न्यूनीकरणको माध्यमबाट वायुमण्डलमा कार्बन उत्सर्जन कटौती गर्ने अवधारणा तथा संयन्त्रको रूपमा बुझ्न सकिन्छ।

यस लेखले रेड प्लसको उदय, विकासक्रम र नेपालमा यसका सम्भावना र चुनौतीहरूबारे जानकारी दिनेछ।

विश्व बहसमा रेडको अवधारणा

जलवायु परिवर्तन प्रकृतिको स्वाभाविक निरन्तर प्रक्रिया हो। यद्यपि मानवसिर्जित कारणले गर्दा जलवायु परिवर्तनका प्रक्रियाहरू नियमित र स्वाभाविक रहिरहन सकेन। फलस्वरूप जलवायुको असर मात्रात्मक र गुणात्मक रूपमा स्वाभाविक नभएको ठहर वैज्ञानिकहरूको छ। यी प्रक्रिया तथा असरहरूलाई वैज्ञानिक मूल्यांकनमार्फत सप्रमाण विश्व समुदायसमक्ष पेश गर्नु जरुरी देखियो। यस सन्दर्भमा सन १९८८ मा मौसमसम्बन्धी विश्व संस्था (World Meteorological Organization-WMO) तथा संयुक्त राष्ट्रसंघीय वातावरणीय कार्यक्रम (United Nations Environment Program-UNEP) को संयुक्त प्रयासमा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी अन्तरसरकारी निकाय (Intergovernmental Panel on Climate Change-IPCC) को निर्माण गरियो। यसमा हाल विश्वका २००० भन्दा बढी वैज्ञानिकहरू आवद्ध छन्- जो जलवायुसम्बन्धी अध्ययन गर्ने समूहको रूपमा चिनिन्छ। सन १९९० मा प्रकाशित IPCC को पहिलो प्रतिवेदनले वातावरणसम्बन्धी बहुपक्षीय सम्झौता (Multilateral Environmental Agreement-MEA) को आवश्यकता भएको निक्कै निकायो।

IPCC को उक्त सिफारिसअनुरूप सन १९९२ मा ब्राजिलको रियो द जेनेरियो सहरमा भएको बहुचर्चित पृथ्वी सम्मेलन भएको सबैलाई अवगत नै छ। त्यसले तय गरेका तीन महत्वपूर्ण महासन्धिहरूमध्ये संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी संरचना महासन्धि (United Nations Framework Convention on Climate Change-UNFCCC 1992) एक हो। महासन्धिलाई १९२ राष्ट्रहरूले हस्ताक्षर गरी सन १९९४ मार्च २१ देखि पूर्ण रूपमा लागू गरियो। तसर्थ UNFCCC, जलवायु प्रणालीलाई असर नगर्ने गरी मानवसिर्जित हरितगृह ग्यास स्थिर गर्ने उद्देश्यले निर्णय भएको एउटा अन्तर्राष्ट्रिय राजनैतिक सम्झौता हो। यसले जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी तथ्य, सवाल, चुनौती र विकल्पबारे सम्बोधन गर्न सर्वपक्षीय सम्झौताहरू तय गर्दै आएको छ।

जलवायु परिवर्तन हुनुमा ऐतिहासिक रूपमा अति विकसित तथा औद्योगिक राष्ट्रहरू जिम्मेवार रहेको स्वीकार गरिसकिएको छ। UNFCCC ले मूलतः हरितगृह ग्यास न्यूनीकरण (Mitigation) तथा परिवर्तित जलवायुका तत्वहरूले सृजना गरेका प्रभावहरूसँग अनुकूलन (Adaptation) हुँदै जाने दुई पद्धतिहरूमा केन्द्रित रह्यो।

जलवायु परिवर्तनका संयन्त्र तथा आधारहरू क्योटो अभिसन्धि १९९७

UNFCCC ले पक्ष राष्ट्रहरूबीच जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलनको राजनीतिक आधारका अतिरिक्त विकल्प र रणनीतिहरू तर्जुमा गरेता पनि महासन्धिको पक्ष राष्ट्रहरूले जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणको बाध्यकारी कानूनको अभाव महसुस (CoPs) गरे। फलस्वरूप सन १९९७ मा जापानको क्योटो सहरमा सम्पन्न भएको पक्ष राष्ट्रहरूको पाँचौँ सम्मेलनले ऐतिहासिक रूपमा न्यूनीकरणका लागि बाध्यकारी कानुनी प्रावधानसहित क्योटो अभिसन्धि पारित गरियो।

क्योटो अभिसन्धिको समग्र कार्यान्वयनका नीतिनियम तथा कानुनी प्रक्रिया सन २००१ मा क्यानडाको मोन्ट्रियल सहरमा सम्पन्न भएको UNFCCC को पक्ष राष्ट्रहरूको सातौँ सम्मेलन (CoP 7) ले पारित गरेको म्याराकस एकर्डस (the Marrakesh Accords) मा तर्जुमा गरियो। सन २००५ मा रसियाले अनुमोदन हस्ताक्षर गरेपछि उक्त अभिसन्धिले मान्यता प्राप्त गरियो।

यस अभिसन्धिले अनुसूची १ अन्तर्गतका औद्योगिक राष्ट्रहरूलाई “साभ्का तर फरक जिम्मेवारी” (Common but differentiated) को सिद्धान्तको आधारमा हरितगृह ग्यास उत्सर्जन कटौती गर्नुपर्ने प्रावधान तय गरियो। अभिसन्धिअनुसार अनुसूची १ अन्तर्गतका औद्योगिक राष्ट्रहरूले सन १९९० को तुलनामा करिब ५.२ प्रतिशत हरितगृह ग्यास सन २००८ देखि २०१२ मा कटौती गर्नुपर्ने बाध्यकारी व्यवस्था सृजना गरियो। यस अभिसन्धिले अनुसूची १ का औद्योगिक राष्ट्रहरूलाई निर्धारण गरिएको उत्सर्जन कटौती विभिन्न तीन पद्धतिको माध्यमबाट गर्न सकिने प्रावधान तय गरियो। तीमध्ये स्वच्छ विकास संयन्त्र (CDM) एक विकल्प हो- जुन प्रावधानअनुसार अनुसूची १ अन्तर्गत औद्योगिक राष्ट्रहरूले तोकिएको उत्सर्जन कटौती विकासोन्मुख राष्ट्रसँगको साभ्केदारीमार्फत गर्न सक्ने प्रावधान छ।

त्यसअनुसार विकासोन्मुख राष्ट्र, समूह, व्यक्ति तथा संस्थाहरूले सन १९९० जनवरी १ पश्चात् पुनरोपण तथा वृक्षारोपण गरिएको वन क्षेत्रले सञ्चय गरेको कार्बन डाइअक्साइडको मात्रालाई अनुसूची १ अन्तर्गतको औद्योगिक राष्ट्रहरूले निर्दिष्ट गरेको उत्सर्जन मात्रामा कटौती गर्न सकिने छ। त्यसबापत विकासोन्मुख राष्ट्र, व्यक्ति तथा संस्थाहरूले क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्न सक्ने प्रावधान छ। यस अतिरिक्त प्रविधि स्थानान्तरण तथा दिगो विकास पनि यो अभिसन्धिको महत्वपूर्ण आयाम हो।

पक्ष राष्ट्रहरूको एघारौँ सम्मेलन (Montreal Discussion)

स्वच्छ विकास संयन्त्र (CDM) ले आशातीत उपलब्धि हासिल नगरेको अवस्थामा युरोपेली आयोगले सन् २००५ मा विकासोन्मुख देशहरूलाई हरित ग्यास उत्सर्जनमा कमी ल्याउन विभिन्न कार्यक्रमहरू लागू गरिनुपर्नेमा जोड दियो। सोही वर्ष जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी सयुक्त राष्ट्रसंघीय संरचना महासन्धि (UNFCCC) को क्यानडाको मोन्ट्रियलमा बसेको पक्ष राष्ट्रहरूको एघारौँ सम्मेलन (COP 11) मा कोस्टारिका, पपुवान्युगिनी तथा रेन फरेस्ट वन विनाश न्यूनीकरणमार्फत कार्बन डाइअक्साइड उत्सर्जनमा कमी (Reducing Emissions from Deforestation- RED) ल्याउने उपयुक्त विकल्पसहितको प्रस्तावना पेश गर्‍यो। यहीबाट रेड अवधारणाको प्रादुर्भाव भएको हो। उक्त प्रस्तावनाको कदर गर्दै पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलनले विज्ञान र प्राविधिक सुझावका लागि सहयोगी निकाय (Subsidiary Body for Scientific and Technological Advice-SBSTA) लाई वैज्ञानिक तथा प्राविधिक आधार समीक्षा गरी प्रतिवेदन पेश गर्न अनुरोध गर्‍यो।

पक्ष राष्ट्रहरूको तेह्रौँ सम्मेलन (Bali Action Plan)

जलवायु परिवर्तन र कार्बन डाइअक्साइड उत्सर्जनमा वन विनाश क्रमशः बढेको विषय बन्दै कार्बन डाइअक्साइड उत्सर्जनमा वन क्षयीकरण (Forest Degradation) को समेत योगदान सबैको चासोको विषय बन्यो। सन् २००७ मा इण्डोनेसियाको बाली सहरमा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी सयुक्त राष्ट्रसंघीय संरचनाको पक्ष राष्ट्रहरूको तेह्रौँ (COP 13) सम्मेलनले वन विनाश र वन क्षयीकरण दुवैलाई कार्बन डाइअक्साइड उत्सर्जनको कारण भएको ठहर गर्‍यो। वन विनाश वा वन क्षयीकरण न्यून गरी कार्बन उत्सर्जनमा कमी ल्याउने र सोबापत औद्योगिक राष्ट्रहरूले क्षतिपूर्ति व्यहोर्नुपर्ने अवधारणा अगाडि

ल्यायो। उक्त सम्मेलनले वन विनाश र वन क्षयीकरण घटाई त्यसमार्फत कार्बन डाइअक्साइड उत्सर्जन न्यूनीकरण Reducing Emissions from deforestation and forest degradation (REDD (रेड) लाई क्योटो अभिसन्धि २०१२ पश्चात् कार्बन व्यापारको व्यवस्था गर्न सन् २००९ सम्म पक्ष राष्ट्रहरूलाई आ-आफ्नो प्रस्तावना पेश गर्न अनुरोध गर्‍यो।

पक्ष राष्ट्रहरूको पन्ध्रौँ सम्मेलन (Copenhagen Accords)

यस अवधारणालाई UNFCCC अन्तर्गतको वैज्ञानिक तथा प्राविधिक सुझावका लागि सहयोगी निकाय SBSTA को सन् २००८ को बैठकले वन क्षयीकरणलाई घटाउँदा कार्बन डाइअक्साइड उत्सर्जनमा हुन जाने कमीलाई सम्बोधन गर्नुपर्ने तर्कलाई अधि साध्यो। यसका लागि आवश्यक पूर्वाधारको पहिचान गर्नुपर्नेसमेत उल्लेख गरियो।

सन् २००९ डिसेम्बरमा डेनमार्कको कोपनहेगनमा सम्पन्न भएको पक्ष राष्ट्रहरूको पन्ध्रौँ सम्मेलन (COP 15) ले वन विनाश तथा वन क्षयीकरण न्यूनीकरणका अतिरिक्त वन कार्बन संरक्षण, वनको दिगो व्यवस्थापन तथा वन कार्बन अभिवृद्धिसमेतलाई रेड प्लसले सम्बोधन गर्ने कुरा स्वीकार गर्‍यो। यस सम्मेलनले रेड प्लसलाई राजनीतिक संरक्षण प्रदान गरेता पनि यसको कानुनी संरचना, प्रावधान तथा प्रक्रियाले स्पष्ट तथा औपचारिक मान्यता पाएको छैन। यद्यपि जलवायु परिवर्तनमा वन क्षेत्रलाई कार्बनको सञ्चितिका साथै कार्बनको स्रोतको रूपमा अंगीकार गरेको छ। हालसम्म रेड प्लसले निम्न ५ क्रियाकलापलाई समावेश गरेको छ।

१. वन विनाश न्यूनीकरणले कार्बन उत्सर्जनमा कमी
२. वन क्षयीकरण रोकी कार्बन उत्सर्जनमा कमी
३. वन संरक्षणमार्फत कार्बन सञ्चिति अभिवृद्धि
४. वनको दिगो व्यवस्थापन र
५. वन कार्बन सञ्चिति अभिवृद्धि

तालिका १ : जलवायु परिवर्तनका संयन्त्र तथा आधारहरू

मिति	उपलब्धिहरू
सन् २००५	<ul style="list-style-type: none"> संयुक्त राष्ट्रसंघीय संरचना महासन्धिक पक्ष राष्ट्रहरूको ११ औं सम्मेलनमा पपुवान्युगिनी र कोस्टारिकाद्वारा रेडलाई पक्ष राष्ट्रको सम्मेलनमा छलफलको विषय बनाइनुपर्ने प्रस्ताव दर्ता ।
सन् २००६	<ul style="list-style-type: none"> महासन्धिको वैज्ञानिक र प्राविधिक परामर्शसम्बन्धी स्टर्न प्रतिवेदनले रेडका लागि आवश्यक रणनीति र विधिको विकास गर्नका लागि यसको विकल्प तथा प्राविधिक पक्ष अध्ययन गरी सेसनमा प्रस्तुत । महासन्धिक पक्ष राष्ट्रहरूको बालीमा सम्पन्न १३ औं सम्मेलनमा रेडका लागि आवश्यक पर्ने नीति र विधिको वार्ता प्रक्रिया आरम्भ गर्ने सहमति । पक्ष राष्ट्रहरूले आफ्ना सरोकारहरूलाई अगाडि ल्याउने निर्णय । विश्व बैंकद्वारा विकासोन्मुख देशहरूमा रेडको तयारी र क्षमता अभिवृद्धिका लागि वन कार्बन साभेदारी सहयोग कार्यक्रम लागू (FCPF) । त्यस्तै, संयुक्त राष्ट्रसंघद्वारा पनि विकासोन्मुख देशहरूमा रेडको तयारी र क्षमता अभिवृद्धिका लागि सहयोग कार्यक्रम प्रारम्भ (UN-REDD) ।
सन् २००७	<ul style="list-style-type: none"> इन्डोनेसियाको बाली सहरमा बसेको पक्ष राष्ट्रहरूको १३ औं सम्मेलन (COP-13) मा भएको छलफलमा वन विनाश र वन क्षयीकरणबाट भएको उत्सर्जनमा कमी ल्याउने र त्यसबाट कार्बन उत्सर्जन गर्दै आएका देशले मूल्य तिर्नुपर्ने अवधारणा प्रस्तुत । वन विनाश रोकनुपर्ने कुरामा बढी जोड दिई यसलाई नै रेड (Reducing Emissions from Deforestation and forest Degradation – REDD) नामाकरण ।
सन् २००८	<ul style="list-style-type: none"> नर्वे, बेलायत, जर्मनीजस्ता धनी देशद्वारा विकासोन्मुख देशमा वन विनाश र वन क्षयीकरण रोकनका लागि रेडको तयारी गर्न आवश्यक धनराशि उपलब्ध गराउने घोषणा । विभिन्न विकासोन्मुख देशहरूमा वन कार्बन कोष स्थापनाको सुरुवात, जस्तै- अफ्रिकाको कंगो बेसिन वन कोष, ब्राजिलको वन कोष (Amazon fund) आदि । वन क्षेत्रसम्बन्धी प्रायः सबै अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूद्वारा रेडको भावी संरचनाबारे विभिन्न स्तरमा छलफल र अवधारणाहरूको विकास । UNFCCC- अन्तर्गतको वैज्ञानिक तथा प्राविधिक सुझावका लागि सहयोगी निकाय Subsidiary Body for Scientific and Technological Advice (SBSTA) को सन् २००८ को बैठकमा वन क्षयीकरण कम गर्दा कार्बन उत्सर्जनमा हुन जाने कमी तथा कार्बन सञ्चितिलाई सम्बोधन गर्नुपर्ने तर्क प्रस्तुत । यो अवधारणा रेड प्लसको नजिक भएको ।

मिति	उपलब्धि
सन २००८	<ul style="list-style-type: none"> ❖ सबैजसो विकासोन्मुख मुलुकहरूमा रेड तयारी चरणको सुरुवात । ❖ महासन्धिअन्तर्गतका विभिन्न निकायहरूद्वारा रेड संरचना विकासका लागि कैयौं सेसन वा बैठकहरूको आयोजना र पक्ष राष्ट्रहरूको पोल्यान्डमा सम्पन्न १४ औं सम्मेलनपछि रेड वार्ता प्रक्रियाको तीव्रता ।
सन २००९	<ul style="list-style-type: none"> ❖ महासन्धिका विभिन्न अस्थायी तथा स्थायी निकायद्वारा रेड संरचनाबारे वार्ता प्रक्रिया सरल बनाउनका लागि गठित विभिन्न सहायक समूह र सम्पर्क समूहमा सन २००९ वर्षभरि निरन्तर वार्ता र विभिन्न स्थानमा ३ सेसनहरूको आयोजना । ❖ डेनमार्कको कोपेनहेगनमा सम्पन्न पक्ष राष्ट्रहरूको १५ औं सम्मेलनमा सन २०१२ देखि लागू हुने गरी रेडसमेत जलवायु परिवर्तनका विभिन्न पक्षमा थप कानुनी व्यवस्थाका लागि सहमति । तर खासगरी विकसित देशहरूले विकासोन्मुख मुलुकहरूलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने रकमको कितानी र विश्वव्यापी तापक्रमलाई कति डिग्री सेल्सियसमा स्थिर राख्ने भन्ने विषयमा सहमति हुन नसकेकाले कुनै बाध्यात्मक कानुनी सम्झौता हुन नसकी विवादास्पद र सामान्य राजनीतिक सहमति भएको । ❖ यो भेलाले रेड प्लसलाई वैधानिकता प्रदान गर्न कानुनी सम्झौताका लागि अन्य विषयको तुलनामा रेडको मस्यौदामा धेरै कुरा टुंगो लागि सकेको भए पनि रेडका लागि उपलब्ध हुनुपर्ने रकम, रेडको मापन, प्रतिवेदन तथा प्रमाणीकरण विधि र उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यसम्बन्धी राष्ट्रिय रूपमा उपयुक्त योजनासूचक रेडको अन्तर्सम्बन्धजस्ता विषयमा निर्णय हुन बाँकी ।
सन २०१०	<ul style="list-style-type: none"> ❖ महासन्धि पक्ष राष्ट्रहरूको मेक्सिकोमा आयोजना हुने १६ औं सम्मेलनबाट रेड लगायत जलवायु परिवर्तनका सबै पक्षमा महासन्धि कार्यान्वयन गर्ने बाध्यात्मक किसिमको कानुनी सम्झौता हुने अपेक्षा ।

विकसित र विकासोन्मुख: दुवैको चासो

वनमात्र यस्तो साधन र स्रोत हो- जसले वायुमण्डलमा हुने ठूलो मात्राको कार्बन उत्सर्जन कटौती गर्न सक्छ र वायुमण्डलमा भएको कार्बन डाइअक्साइडलाई संश्लेषण गरी बोटबिरुवामा सञ्चित गरिराख्छ । वायुमण्डलमा उत्सर्जन हुने कार्बनको करिब १८ प्रतिशत कटौती गर्न वन एउटा सजिलो माध्यम साबित भएको छ । यसैगरी वायुमण्डलमा भएको कार्बन डाइअक्साइडलाई सोसेर वनमा कार्बन सञ्चित गरिराख्ने सम्भावना अत्यधिक देखिन्छ । वन विनाश र वन क्षयीकरण रोकी कार्बन उत्सर्जन

कम गराउने उपाय अन्य उपायभन्दा धेरै कम खर्चिलो साबित भएको छ । विकासोन्मुख र कम विकसित राष्ट्रका ग्रामीण समुदायको जीविकोपार्जनमा वनले

रेड ल्याइनुका कारण

- ❖ क्योटो अभिसन्धिले वनलाई कार्बन सञ्चितिको माध्यमका रूपमा स्वीकारे पनि यो कार्बन उत्सर्जनको स्रोत पनि हो ।
- ❖ करिब २० प्रतिशत कार्बन उत्सर्जन वनबाट हुन्छ ।
- ❖ वन विनाश घटाउनु हरितगृह ग्यास उत्सर्जन घटाउने प्रभावकारी उपाय हो ।
- ❖ वनले कार्बनका साथै बहुआयामिक फाइदा दिन्छ ।

प्रत्यक्ष योगदान गरिरहेको पाइन्छ। यसर्थ यी राष्ट्रहरूले जबसम्म वनबाट प्राप्त गर्ने सेवा र सुविधा अन्य विकल्पबाट सजिलै प्राप्त गर्न सक्दैनन्- तबसम्म वन स्रोत जोगाइराख्नुपर्ने हुन्छ। आगामी केही दशकसम्म यसको विकल्प देखिदैन।

अर्को पक्ष हेर्ने हो भने, औद्योगिक/विकसित राष्ट्रहरूको राष्ट्रिय आम्दानीको स्रोत भनेको उद्योग र कलकारखाना हुन्। ती राष्ट्रका नागरिकले आफ्नो जीवनशैली सुविधायुक्त र आरामदायी बनाउन अत्यधिक मात्रामा कार्बन जन्य ऊर्जा प्रयोग गरिरहेका छन्। विभिन्न बहसहरूमा यी राष्ट्रले उत्सर्जन कटौती गर्नुपर्छ भन्ने सवाल उठ्दै आएका छन्। तर एकदम ठूलो मात्रामा यसको कटौतीको सम्भावना भने छैन, किनकि उत्सर्जनमा कटौती भन्नुको अर्थ उनीहरूले प्रयोग गरेको ऊर्जामा कटौती हुन्छ र यसले गर्दा उनीहरूको हालको आयस्रोतमा मात्र कमी नभई दैनिक जीवनशैली बदल्नुपर्ने हुन्छ- जुन तुरुन्त सम्भव छैन। तैपनि यी राष्ट्रले सन् २०५० सम्म निश्चित मात्रामा उत्सर्जन कटौती गर्ने प्रस्ताव ल्याएका छन्। यसबाहेक उनीहरूले उत्सर्जन गर्न सक्ने प्राप्त कोटाभन्दा बढी उत्सर्जन गरेबापत मापदण्ड खडा गरी सोहीअनुसार पैसा भुक्तानी गर्ने प्रस्ताव आइरहेको छ। यसरी संकलन भएको रकम विकासोन्मुख राष्ट्रहरू (जसले रेड प्लसको अवधारणा अवलम्बन गर्नेछन्) ले पाउने प्रावधान बनेको छ। यो प्रावधानले दुवै पक्षले जित्ने अवस्था सिर्जना गरेको छ- जसले दुवै पक्षलाई फाइदा पुऱ्याउनेछ। विकासोन्मुख राष्ट्रहरूले यसै नै वन जोगाउनु तथा व्यवस्थापन गर्नु छ र रेड प्लसको प्रावधानअनुसार उनीहरूले प्राप्त भुक्तानी बोनसका रूपमा लिन पाउनेछन्। विकसित राष्ट्रहरू भने तुरुन्तै धेरै मात्रामा उत्सर्जन कटौती नगरी बिस्तारै कटौती गरी कोटाभन्दा बढी उत्सर्जन गरेबापत भुक्तानी गर्दै जान पाउनेछन्। भविष्यमा जति कम उत्सर्जन गर्‍यो- त्यति नै कम रकम भुक्तानी गर्नुपर्ने हुन्छ।

यसरी दुवै पक्षको जितको अवस्था आए पनि विकासोन्मुख राष्ट्रहरूमा विभिन्न सवालहरू बहसका रूपमा आइरहेका छन्। उदाहरणस्वरूप केही तपसिलमा उल्लेख गरिएको छ :

- ❖ विकसित राष्ट्रहरूले यो प्रावधानमार्फत विकासोन्मुख राष्ट्रलाई औद्योगिकीकरणबाट टाढा राख्न खोजेको देखिन्छ ?
- ❖ औद्योगिक राष्ट्रहरूले गरेको फोहोर विकासोन्मुख देशहरूले सफा गर्न आवश्यक छ कि छैन ?
- ❖ के विकासोन्मुख देशले जोगाएको वनको सही मूल्यांकन हुन्छ होला ?
- ❖ के औद्योगिक राष्ट्रले साँच्चै आफ्नो प्रतिबद्धता पूरा गर्लान् ?

अन्तर्राष्ट्रिय संयन्त्रमा नेपालको सहभागिता

नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा भएका जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी सन्धि र सम्झौताहरूमा सहमति जनाउँदै आएको छ। सन् १९९२ मा ब्राजिलमा भएको पृथ्वी सम्मेलनले तय गरेको जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय संरचना महासन्धि (UNFCCC) मार्च १९९२ मा हस्ताक्षर र मे १९९४ मा तत्कालीन संसदले पारित गरेपछि जलवायु परिवर्तनको विश्व अभियानमा सन् १९९४ जुलाई देखि विधिवत् प्रवेश गरेको हो। यस महासन्धिको धारा १२ अनुसारका राष्ट्रहरूले आवधिक रूपमा आफ्नो मुलुकमा भएका जलवायु परिवर्तन तथा हरितगृह ग्यास उत्सर्जन स्रोत, तथ्यांक तथा न्यूनीकरणका विकल्पहरूसम्बन्धी जानकारी, समावेश गरी राष्ट्रिय सञ्चार प्रतिवेदन (National Communication Report) पक्ष राष्ट्रहरूको सम्मेलनमा बुझाउनुपर्नेमा नेपालले पहिलो प्रतिवेदन सन् २००४ मा बुझाएको छ भने दोस्रो राष्ट्रिय सञ्चार प्रतिवेदन तयार हुँदै छ।

नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रस्तुत गरेका प्रतिबद्धतालाई राष्ट्रिय नीति तथा कार्यान्वयन तहमा समावेश गर्दै आएको छ। यसैगरी जलवायु परिवर्तनको महत्वपूर्ण पक्ष “न्यूनीकरण” माध्यमका लागि UNFCCC को पक्ष राष्ट्रहरूको पाँचौं सम्मेलनले सन १९९७ मा तर्जुमा गरिएको क्योटो अभिसन्धिलाई नेपालले सन २००५ सेप्टेम्बर १६ मा लिखित रूपमा पेश गरी सोही वर्षको १४ डिसेम्बरमा अभिसन्धिमा भएका बुँदाहरूलाई कार्यान्वयन गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको थियो। नेपाल सरकारको तर्फबाट वातावरण मन्त्रालयले UNFCCC को राष्ट्रिय निर्धारण अख्तियार वा अधिकारी (Designated National Authority) को रूपमा नेतृत्व गर्दै आएको छ। नेपाल UNFCCC अन्तर्गतको अनुसूची १ बाहेकका राष्ट्रमा सूचीमा पर्दछ। नेपाललाई हरितगृह ग्यास उत्सर्जन कटौतीको बाध्यकारी प्रावधान नभएता पनि क्योटो अभिसन्धिको समेत पक्ष राष्ट्र भएकोले अनुसूची १ अन्तर्गतका औद्योगिक राष्ट्रहरूसूगको सहकार्यमा हरितगृह ग्यास न्यूनीकरण योजनाको सहजीकरण गर्ने जिम्मेवारी हुन्छ। सोहीअनुसार वातावरण मन्त्रालयले क्योटो अभिसन्धिले प्रावधान गरिएका स्वच्छ विकास संयन्त्र अन्तर्गत कार्बन बजार संयन्त्रमा सहज गर्दै आएको छ।

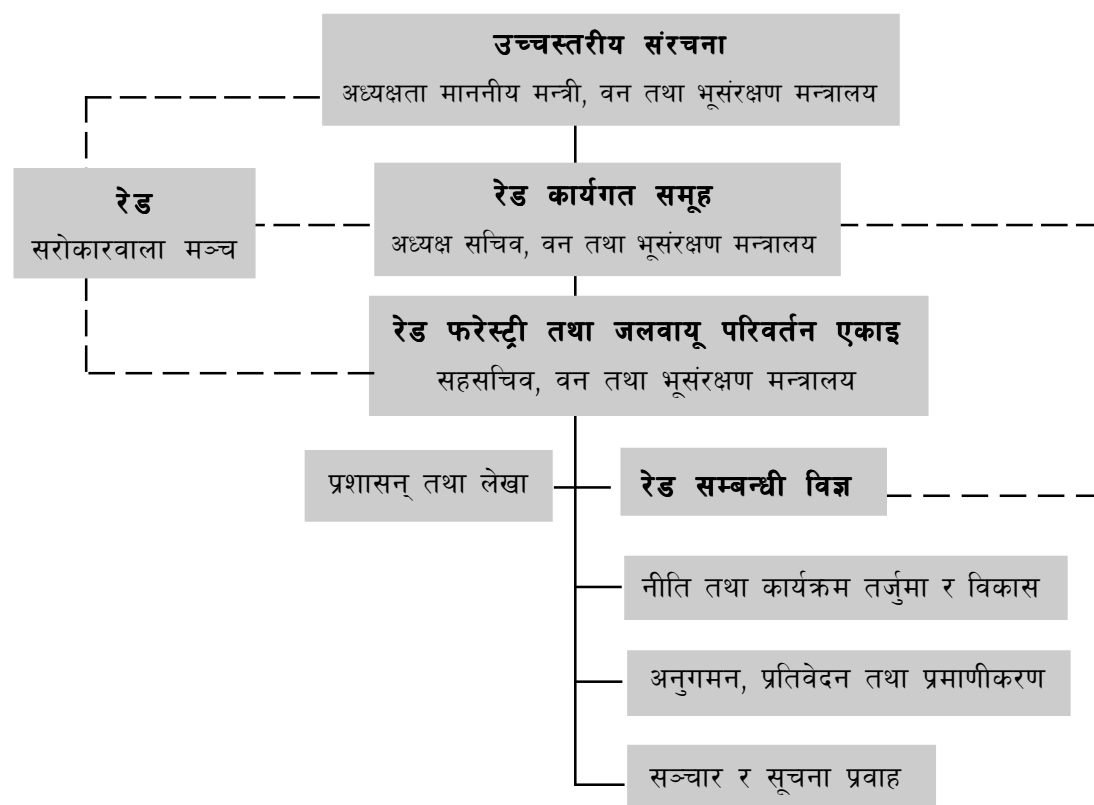
सन २००९ मा नेपालले प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी उच्चस्तरीय परिषद् (Climate Change Council chaired by prime minister) गठन गरेको छ- जसलाई नेपालको इतिहासमा जलवायु परिवर्तनको पक्षमा देखाएको राजनीतिक प्रतिबद्धताको रूपमा लिन सकिन्छ। त्यसैगरी जलवायु परिवर्तनको मुद्दालाई सहजीकरण गर्ने वातावरण मन्त्रालयले जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी सूचना तथा ज्ञानको व्यवस्थापन र सिकाइ स्थलको विकास सम्भार तथा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धमा बहुसरोकारवालाहरूको सहभागिताको लागि संरचनागत कार्यको विकासजस्ता कार्यहरूको थालनी

गरेको छ। यसैगरी राष्ट्रिय अनुकूलन कार्यक्रमको तर्जुमा (National Adaptation Plan of Actions - NAPA) तयार गर्दैछ। सरकारबाट जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी भएका पहललाई अनुगमन तथा सहजीकरणका लागि तत्कालीन वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयको पहलमा सन २००८ मा जलवायु परिवर्तन सञ्जाल (Climate Change Network-CCN) को गठन भएको छ भने सोही वर्ष गैर सरकारी संस्था तथा दातृ संस्थाहरूको पहलमा जलवायु परिवर्तन सञ्जाल नेपाल (Climate Change Network Nepal-CCNN) को निर्माण भई जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी छलफल र अन्तर्क्रिया गर्दै आएको छ।

नेपालमा रेड प्लसको संस्थागत सुरुवात

नेपालले विश्व बैंकको वन कार्बन साभेदारी सहूलियत कार्यक्रम (Forest Carbon Partnership Facility) प्रावधानमा सहभागी भई रेड प्लसमा आफ्नो औपचारिक थालनी गरिसकेको छ। वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालयको संयोजन तथा अन्तर्राष्ट्रिय दातृ संस्थाहरूको सहकार्यमा सन २००८ अप्रिलमा Readiness Idea Plan Note(R-PIN) तयार गरी विश्व बैंकलाई पेश गरेपश्चात् नेपालमा विधिवत् रेड अभियानको थालनी गरेको थियो। विश्व बैंकले नेपाललगायत १८ राष्ट्रले पेश गरेको R-PIN अनुमोदन गरी सो राष्ट्रहरूलाई तयारी योजना तर्जुमा Readiness Preparation Proposal (R-PP) तयार गर्न अनुमति दिएको थियो। नेपाल सरकारले वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालय अन्तर्गत रेड फरेस्ट्री तथा जलवायु परिवर्तन एकाइको स्थापना गरी R-PP तयार गर्ने प्रक्रियाको सहजीकरण गर्दै आएको छ। विश्व बैंकलाई बुझाएको R-PP स्वीकृत भएर आइसकेको छ र नेपालले यसलाई नमुना परीक्षण (Piloting) गर्ने अवस्थामा छ।

चित्र १ अनुसार रेड फरेस्ट्री तथा जलवायु परिवर्तन एकाइमा तीन तहगत संरचना रहेको छ। वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालयको मन्त्रीको अध्यक्षतामा उच्चस्तरीय संरचना (Apex Body) रहेको छ। उक्त तहमा राष्ट्रिय योजना आयोगसहितका १२ विभिन्न मन्त्रालयको गरी जम्मा ४८ जनाको प्रतिनिधित्व रहेको हुन्छ।

चित्र १: नेपालमा रेड प्लसको संस्थागत संरचना -नेपाल सरकार, (२०१०)

उच्चस्तरीय निकायले रेड प्लस कार्यक्रममा आवश्यक रणनीतिक सुझाव र सल्लाह प्रदान गर्ने तथा नीतिगत पूर्वाधार तयार गर्दै आएको छ। रेड कार्यगत समूह (REDD Working Group- RWG) रेड एकाइको दोस्रो तहको संरचना हो। वन तथा भूसंरक्षण मन्त्रालयको सचिवले अध्यक्षता गर्ने यस कार्यगत समूहमा सरकारको प्रतिनिधिका अतिरिक्त दातृ संस्थाको तर्फबाट डीएफआईडी तथा नेदरल्यान्ड सहयोग नियोग (एसएनभी) र नागरिक समाज समूहको तर्फबाट सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ

र राष्ट्रिय आदिवासी जनजाति महासंघ तथा गैर सरकारी संस्थाको तर्फबाट फरेस्ट एक्सन सहभागी छन्। यस कार्यगत समूहले नेपालमा रेड प्रक्रियालाई सहभागीमूलक, पारदर्शी तथा वन व्यवस्थापन समूहप्रति जिम्मेवार प्रणाली निर्माण तयार गर्नेजस्ता प्रक्रियालाई सहजीकरण गर्दै आएको छ। यसैगरी रेड फरेस्ट्री तथा जलवायु परिवर्तन एकाइको अर्को निकाय भनेको रेड एकाइ (REDD Cell) हो। यस एकाइमा वन मन्त्रालयअन्तर्गतका सरकारी कर्मचारीहरूले सचिवालय सेवा प्रदान गर्दै आएका

छन् भने R-PP तयार प्रक्रिया तथा नेपालमा कार्यान्वयन भइरहेका रेड सम्बन्धी योजनाहरूलाई संयोजन गर्दै आएको छ। रेड प्लस प्रक्रियामा स्थानीय वन उपभोक्ता, आदिवासी जनजाति तथा वनमा आश्रित समुदायहरूको प्रभावकारी सहभागिता सुनिश्चित गर्नका लागि रेड एकाइ तथा परीक्षण कार्यक्रमका सहकार्य संस्थाहरूको पहलमा सरोकारवालाहरूको मञ्च निर्माण गरेको छ- जसले रेड प्लस अभियान नागरिक समाजहरूको ऐक्यबद्धता (Civil Society Alliance) तथा सवालहरू अन्तर्क्रिया र छलफल गर्ने थलोको रूपमा विकास गर्न योगदान गरेको छ।

यस अर्थमा नेपालमा रेड प्लस कार्यक्रममा राज्य तथा सरकारको तर्फबाट नीति तथा संरचनागत सुदृढीकरण तथा पहल हुँदै आएको देखिन्छ। विभिन्न दातृ संस्था तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूले रेड प्लससम्बन्धी परीक्षण तथा नमुना कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएका छन्। इसिमोड, एन्साव तथा फेकोफनको सहकार्यमा नेपालको लुदीखोला जलाधार क्षेत्र, गोरखा, कयरखोला, चितवन तथा दोलखा जिल्लाभित्र पर्ने चर्नावती जलाधार क्षेत्र सामुदायिक वनमा वन कार्बन मापन तथा रेड प्लस भुक्तानी प्रणालीको विकास गर्ने उद्देश्यले सन २००९ देखि परीक्षण कार्यक्रम गर्दै आएका छन्। यसैगरी विश्व वन्यजन्तु कोषले पश्चिम तराई क्षेत्रमा वन कार्बन मापन कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दै आएको छ भने आदिवासी जनजाति महासंघ नेपालले रेड प्लस कार्यक्रमको बारेमा आदिवासी जनजातिहरूलाई सचेतना तथा क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ। यसका अतिरिक्त RECOFTC ले सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघको साभेदारीमा

स्थानीय स्तरमा रेड प्लसको सचेतना तथा क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ।

चुनौती र अवसरहरू

रेडलाई कार्बन बजारको एउटा हिस्साका रूपमा बुझ्न सकिन्छ। रेडको प्रारम्भिक परिभाषाले वन विनाश रोकेवापत कार्बन उत्सर्जनमा हुने कमीलाई मात्र समेटेको थियो। नेपालले विश्व खाद्य संगठन (FAO) ले अपनाएको वनको परिभाषालाई आधार मानेको छ। यसअनुसार वनले १० प्रतिशतभन्दा बढी जनघनत्व, ५ मिटरभन्दा बढी उचाइ र ०.५ हेक्टरभन्दा बढी एकै प्रजातिहरू भएको क्षेत्रलाई बुझाउँछ। यो परिभाषाअन्तर्गत हेर्ने हो भने नेपालको वन विनाशदर न्यून (१.७ प्रतिशत) देखिन्छ। तर नेपालको वन क्षेत्र योभन्दा पनि निकै बढी घटेको छ। यसका प्रमुख कारणहरू वन क्षेत्र अतिक्रमण, अवैध कटानी, डढेलो, चरिचरन आदि हुन्।

तसर्थ जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी परिवेशबाट फाइदा लिन नेपालले वन विनाश र वनको क्षयीकरण रोक्नुपर्नेछ। रेड प्लसको प्रावधानअनुसार फाइदा पाउन नेपालले सम्बन्धित अरू पक्षहरू जस्तै- कार्बनको स्वामित्व, लाभको बाँडफाँड, मूल्यांकन, प्रतिवेदन तथा प्रमाणीकरण, कानुनी संरचना आदिमा आफ्नो भूमिका स्पष्ट राख्नुपर्नेछ। साथै स्थानीय स्तरमा यी फाइदाको बाँडफाँड कसरी पुग्नेछ र खासगरी जनजाति, दलित तथा महिलाले कसरी लाभ पाउन सक्नेछन भन्नेबारे अहिले नै गृहकार्य गर्नुपर्नेछ। नेपालको अन्तरिम सविधान, जलवायु परिवर्तन रणनीति र आरपीपी कार्यान्वयन हुने अवस्थामा यी सबै बुँदाहरूको लेखाजोखा गर्नु अत्यावश्यक देखिन्छ। ●●●

* राना अन्तर्राष्ट्रिय एकिकृत पर्वतीय विकास केन्द्र (इसिमोड)मा रेड परियोजना संयोजक हुनुहुन्छ।

** गिरी वन विशेषज्ञ (फरेष्टएक्सन) हुनुहुन्छ।